



Jacob van Lennep. Schilderij door J.A. Kruseman 1838

MARITA MATHIJSEN

JACOB
VAN
LENNEP

Een bezielde schavuit

UITGEVERIJ BALANS

Inhoud

Proloog – 7

1 Voorspel – 14

DEEL 1 1802-1818 – 35

1 Het is een jongen – 37

2 Van Kootje naar Ko – 59

3 De Latijnse school 1815-1819 – 71

DEEL 2 1819-1829 – 91

1 Student – 93

2 Leiden en de druk van Bilderdijk – 114

3 De voetreis van 1823 – 134

4 Afstuderen, trouwen, eigen huis, inkomen zoeken – 143

5 ‘Ik moest autheur worden en ik was het reeds’ – 155

6 Huisvader of getrouwde vrijgezel? – 171

DEEL 3 1830-1840 – 187

1 Belgische streken – 189

2 Gemengde berichten – 202

3 Werkzaamheden – 211

4 Inhalen van de verloren dompertime – 226

5 Eén nacht was hem gegund – 243

6 Hengstenkeuring in de letterkunde – 251

7 Hoogleraar werd hij niet – 276

DEEL 4 1840-1848 – 281

- 1 Na de storm – 283
- 2 Gemengde berichten – 297
- 3 Literair lagedrukgebied – 313
- 4 De reiziger – 342

DEEL 5 1849-1856 – 351

- 1 Democratie moet wennen – 353
- 2 Enfin: gij moet het weten. In de Tweede Kamer – 364
- 3 Andere vaderrollen – 373
- 4 Literator, historicus en editeur – 400

DEEL 6 1857-1868 – 429

- 1 De weeën van de nieuwe Gouden Eeuw – 431
- 2 Kabbelende voortgang – 444
- 3 ‘Voed honden op, voed wolven op, opdat ze u weêr verslinden.’
De zaak-Multatuli – 451
- 4 Alsof de duivel hem op de hielen zat – 464
- 5 Klaasje Zevenster – 487
- 6 ‘Wie weet of dit zoo onrustig kloppend hart niet op eens stil staat,
en daarom – voort’ – 497

Epiloog – 529

Verantwoording – 537

Noten – 538

Bibliografie – 561

Data uit het leven – 576

Kleine familiestamboom – 578

Lijst van afbeeldingen – 581

Dank – 583

Personenregister – 585

DEEL 1

1802-1818



Voorland. Aquarel door Reinier Vinkeles 1806. Mogelijk staan hier rechts David Jacob, zijn vrouw en de vierjarige Jacob afgebeeld

1 Het is een jongen

Een bruiloft in de hogere kringen rond 1800, in de tijd waarin ook een jonkheer als ‘burger’ werd aangesproken, iedereen in principe gelijk was en Napoleon bezig was Europa tot één vanuit Parijs bestuurd rijk te transformeren, verliep niet veel anders dan in de tijd daarvoor. Het verschil tussen een trouwerij in de elite en een in de arme buurten bleef immens. Jacob van Lennep schoot jaren later een arme weduwe eens tien gulden voor om te kunnen hertrouwen. Dat geld had ze nodig voor registratie bij de burgerlijke stand.

De burgerlijke stand was er in 1800 nog niet, toen David Jacob en Keetje trouwden, maar wel was er de verplichting om drie weken voor de beoogde trouwdatum in ondertrouw te gaan. Op 4 september tekenden zij. In de tijd daarna vonden er volgens het gebruik nog wat dans-, roei- en spelletjespartijen plaats. Op de dag zelf, 30 september, is het paar vóór het huwelijksfeest op Voorland getrouwd in de Amsterdamse Waalse Kerk, de vaste kerk van de Van Lennep-familie.¹ Het wettig huwelijk werd afgesloten voor het Comité van Justitie, want een kerkelijk huwelijk was in die jaren niet meer voldoende. Gewoonlijk waren bij zo’n gelegenheid een stuk of dertig, veertig feestgangers aanwezig, familie en vrienden. Er werd stevig gedineerd en gedronken, er werden aanhoudend toosten uitgebracht, er zullen meer gedichten voorgelezen zijn dan alleen die van de beide papa’s. De halfbroer en -zusjes van Keetje, die flink wat jonger waren dan zij, zullen wellicht een toneelstukje opgevoerd hebben. Haar zus Gonne, 25 jaar, droeg misschien een Frans gedicht voor. David had op dat moment nog een broer van 21 en een zusje van acht, die wellicht ook een samenspraak ingestudeerd hadden. De Van Lenneps hadden en hebben een traditie in voordrachten bij feesten. Als er een menukaart was geweest, zou die in het Frans gesteld zijn, en er zouden waarschijnlijk soep, pasteitjes, ossenhaas en koteletten, wellicht ook wild als eend, fazant en watersnip geserveerd zijn, met als nagerecht pudding. Jacob van Lennep schrijft dat het in die tijd nog geen gewoonte was ‘dat de jonggetrouwden na de plechtigheid en een haastig maal zich op ge-

heimzinnige wijze en als of zij een groote misdaad gepleegd hadden of pleegen gingen, uit het ouderlijk huis wegpakten om ergens in een vreemde herberg, beloerd door onbeschaamde *kellners* en nieuwsgierige werkmeiden, hun echtelijke loopbaan te beginnen.²

Dus de huwelijksnacht werd doorgebracht in het ouderlijk buitenhuis, en het is natuurlijk maar de vraag of daar geen nieuwsgierige meiden hun oortjes spitsten en of de volgende dag de moeders zichzelf konden bedwingen om het beddengoed *niet* te inspecteren. Hoe dan ook, een huwelijksreisje zat er niet in want het collegejaar begon voor de jonge professor direct in oktober. Het paar had een huis gehuurd op Keizersgracht 369, bij de Huidenstraat.³

Het verlies van de moeder, nog geen drie maanden na haar huwelijk, op 29 december, moet buitengewoon aangrijpend zijn geweest voor de jonge vrouw. Haar vader had ze nooit gekend, want ze was na zijn dood geboren. Haar moeder verloor ze terwijl ze haar bruidskleren nauwelijks opgeborgen had en het wit voor het zwart van de rouw moest verwisselen. Haar stiefvader plaatste een advertentie in de *Rotterdamsche Courant*: ‘Vijf kinderen en een behuwdzoon betreuren eene der beste Moeders’ en hijzelf verloor ‘eene der beste vrouwen’. In huize Van Winter nam Keetjes oudere zus Gonne nu de moedertaak over voor de drie kinderen van vijftien, twaalf en zeven. Ook daarvan moet Keetje wakker hebben gelegen en zich afgevraagd hebben of Gonne, die mank was, deze taak wel aankon. Hoe moesten de jonge kinderen het verlies verwerken? Haar gevoelige stiefvader, zou die zich misschien terugtrekken in zijn eigen verdriet? Ze zal heel geregeld op bezoek zijn gegaan in het ouderlijk huis om in de gaten te houden hoe alles liep. In de winter, als de familie op de Herengracht bij de Westerkerk verbleef, was dit makkelijk, maar zodra de Amsterdamse families uitvlogen naar de buitenhuizen, wat gewoonlijk midden mei gebeurde, werd het lastiger en moest een bezoek echt gepland worden.

Pas in de zomermaanden van 1801 namen David en Keetje de tijd om een verlaat huwelijksreisje te maken, en gezien de politieke omstandigheden bleven ze in Nederland. België en het westelijk deel van Duitsland waren in handen van de Fransen, dus een ontspannen tochtje langs de Rijn of naar Brussel zat er niet in. Ze toerden vooral door het oosten en noorden: Harderwijk, Zwolle, Deventer en Arnhem werden aangedaan en ze bezochten bevriende families. Uit de familiebrieven wordt duidelijk dat er van dit reisje iets moois verwacht werd en gaandeweg werd inderdaad duidelijk dat Keetje zwanger was. Toen ze ergens in september terugkwamen en het Manpad aandeden, vermoedde de familie dat meteen, al was Keetje nog geen drie maanden over tijd. Ook in Amsterdam was het de mensen opgevallen

dat er een dokter langs geweest was bij het jonge paar. Aan zijn schoonvader schreef David enige weken later openlijk dat Keetje wel kampte met een zwak gestel en het verlies van haar moeder nog niet verwerkt had, maar de dokter had gezegd dat het voor haar goed en gezond zou zijn een paar kinderen te krijgen. ‘Het grote geheim’ mocht nu openbaar gemaakt worden, hoewel de drie maanden die ook toen al fungeerden als geheimhoudingsperiode nog niet om waren.⁴

Geen blijde maar bange verwachting

De blijde verwachting was in de negentiende eeuw ook een bangmakende verwachting. Veel jonge vrouwen stierven in het kraambed. De levensverwachting van zuigelingen was laag: slechts een van de drie kinderen haalde de vijfde verjaardag. Na tbc was bevallen voor jonge vrouwen de voornaamste doodsoorzaak. Een keizersnede werd zelden toegepast, en als die nodig geacht werd, ging dat zonder verdoving. Pas in de Bataafse tijd werd het aantal vroedmeesters en vroedvrouwen uitgebreid, maar dat leidde tot ernstige conflicten, met name in Amsterdam. Juist in 1802, het jaar waarin David Jacob en Keetje hun eerste kind verwachtten, verschenen er schotschriften over de ‘nieuwe wijze van vroedmeesters te maaken’ waarin vernieuwingen in de verloskunde beschimpt werden. De opleidingstijd zou veel te kort zijn.⁵ Zoiets vergroot het vertrouwen in de dokters bepaald niet en de gevoelige Keetje zal zeker het een en ander ter ore zijn gekomen en ze moet er zich onzeker bij hebben gevoeld.

De hygiëne stond ook in de eerste helft van de negentiende eeuw nog op een laag peil, wat zowel voor de kraamvrouw als voor het kind dodelijke gevolgen kon hebben. Kraamzorg hield in de hogere kringen en in de betere middenklassen in dat na de geboorte een baker in huis kwam die de luiersmand in de gaten hield en de baby wiegde. Een min die het kind zoogde, was in Nederland minder gebruikelijk dan in het buitenland. Bovendien had de Verlichting het zelf voeden van kinderen hoog in haar vaandel staan: ‘Neem wat in mijn aders vliet: koningskindren hebben ’t niet’, laat Hendrik Tollens een jonge moeder tegen haar zuigeling zeggen in een gedicht over het moedergeeluk.⁶ De burgeressen deden het zelf. Maar in sommige oude families zal het nog wel gebruikelijk zijn geweest een voedster in te huren, en als de moedermelk niet wilde vloeien was dat natuurlijk ook noodzakelijk.

Wie staat Keetje bij?

Het zal Keetje zwaar gevallen zijn dat ze al deze dingen niet van een moeder of een oudere zuster kon horen. Haar zus Gonne zou ongetrouwd en dus onervaren blijven op dit gebied. Natuurlijk kon Keetje terecht bij haar schoonmoeder, maar het ligt niet voor de hand dat ze met haar meteen al een vertrouwelijke relatie had. Uit Keetjes brieven merk je dat ze vooral hunkerde naar haar zus en haar stiefvader. Haar halfzussen waren nog zo jong dat ze er geen steun bij kon vinden. Haar stiefvader Pieter van Winter moet een uitzonderlijk lieve en gevoelige man zijn geweest, die Keetje en haar zuster niet als stiefkinderen beschouwde maar als eigen dochters. Die indruk krijg ik althans uit zijn brieven. Zodra hij wist dat Keetje zwanger was, toonde hij zich extra attent. Hij informeert bijvoorbeeld of hij een comfortabele koets kan sturen als het echtpaar op zijn buitenhuis langs wil komen, of dat misschien de zacht schommelende trekschuit beter zou zijn. Overigens waren beide meisjes Van Orsoy niet erg sterk. Gonne had een vergroeiing waardoor ze moeilijk liep. Haar moeder en stiefvader moeten ervan uitgegaan zijn dat ze nooit zou trouwen, en zo zou het ook gaan. Keetje was vaak ziek. In vrijwel elke brief van Pieter van Winter aan David Jacob informeert hij bezorgd naar haar. Maar toch zijn er dingen die een vrouw niet met een vader zal overleggen – of, nog veel minder, waarover ze in brieven zal schrijven. Daarentegen was David ten opzichte van zijn moeder tamelijk openhartig en zij schreef op haar beurt aan hem raadgevingen die voor Keetje bedoeld waren. Hoe Keetje zelf haar eerste zwangerschap onderging ben ik via brieven niet te weten gekomen, maar het lijkt erop dat deze zonder problemen verliep.

Op 24 maart 1802 in de vroege ochtend, rond kwart voor zes, werd op de Keizersgracht 369 een jongen geboren. Meestal werd de echtgenoot er niet bij gehaald, maar stonden de moeder, een baker en andere ervaren vrouwen de kraamvrouw bij, naast de dokter of vroedvrouw, in dit geval waarschijnlijk de vaste geneesheer dr. Abraham Willet. Keetjes schoonmoeder was misschien als plaatsvervangend moeder aanwezig. Drie dagen later verscheen de aankondiging in de *Opregte Haarlemsche Courant*: 'Mijne waarde Huisvrouw, *Cornelia Christina van Orsoy*, beviel deezen morgen, door Gods goedheid, zeer voorspoedig, van een welgeschapen ZOON.' Ondertekend door D. J. van Lennep. De naam van het ventje staat dan nog niet vast. In de familiebijbel tekende Cornelis, de grootvader, enige dagen later het tijdstip van de bevalling aan en hij noemde de naam: Jacob. Eigenlijk zou de boreling volledig Jacobus heten, naar de overgrootvader, maar de predikant van



Geboortehuis van Jacob van Lennep, Keizersgracht 369. Foto ca. 1919

de Oude Waalse Kerk maakte een vergissing. ‘De HEERE zegene en bewaare dit mij zoo dierbaar Kind,’ schreef opa ook in de bijbel. Cornelis tekende 31 maart als doopdag aan, maar de Amsterdamse archieven geven 11 april op, en noemen als peter en meter Jacobus van de Poll en Cornelia van Lennep-van de Poll. Cornelia is Jacobs grootmoeder, en Jacobus is zijn overgrootvader, die pas in 1807 op 83-jarige leeftijd zou overlijden. Keetje zoogde Kootje, zoals Jacob genoemd wordt, zelf.

Een dierbaar kind zou Kootje zeker worden. Toen hij geboren werd, was er in zijn directe familie geen andere baby of kleuter. Dus was Jacob het prinsje van drie grootouders en een overgrootvader, en van een stoet ooms en tantes. Dat zou hij een hele tijd blijven. Jacob had wel een tante van tien en een van negen jaar oud, maar geen neefjes of nichtjes van zijn eigen leeftijd. Die unieke positie in de familie moet ongetwijfeld bijgedragen hebben aan zijn karakterontwikkeling. Het is opvallend hoe vroeg hij al grimassen begon te

trekken om volwassenen aan het lachen te brengen. Keetje schrijft erover als hij nog geen anderhalf jaar oud is.⁷ Hij wil graag aardig gevonden worden, is een ‘pleaser’, om die Engelse uitdrukking te gebruiken die niet negatief is zoals het Nederlandse woord ‘vleier’. En hij is ‘potzig’, schrijft zijn moeder: grappig. Het woord ‘gai’ valt ook in elke brief over hem, hij is een vrolijk mannetje dus.

Een gastje waar papa wat aan te regeren zal hebben

Door die hechte kring van belangstellenden in het ventje die onderling over Kootje schreven, weet ik allerlei dingen over zijn ontwikkeling die gewoonlijk niet in een biografie gestaafd kunnen worden. Bijvoorbeeld dat hij nog geen anderhalf is als hij van stoel naar stoel kan lopen, dat de zindelijkheids-training in diezelfde tijd al zover is dat hij weet wanneer hij zijn luier bevuild heeft en dan kust en vleit hij zijn moeder zo dat zij het niet meer over haar hart kan verkrijgen om hem te beknorren. Dat hij de hele dag babbelt en zingt. Dat hij naar zijn tantes vraagt. Als papa hem geleerd heeft dat hij met zijn vingers uit een bepaalde kast moet blijven en ‘bah’ naar hem roept als hij in de buurt komt, herhaalt hij dat als papa zelf iets uit die kast pakt. Zijn vader meldt aan zijn schoonzusters: ‘Cootje avanceert in lopen en praatën. Hij zegt nu duidelijk tegen mij *papa*, en ik vley mij dat hij deezen winter UE alle distinctief noemen zal: maar het wordt een gastje, daar wij wat aan te regeeren zullen hebben. Gelukkig heeft hij nog veel ontzag voor mij. Vindt gij dat woordeke *nog* daar niet recht van pas?’⁸ David Jacob heeft dus al vroeg door hoe zijn zoon in elkaar zit: die knaap heeft leiding nodig, en het mannetje heeft nu als anderhalfjarige nog wel ontzag voor zijn vader maar het is duidelijk dat deze eraan twijfelt of dit zo zal blijven. Nu mist hij zijn vader nog: als deze in Amsterdam is voor zijn colleges en Keetje op het Manpad blijft, roept hij zo hard hij kan dat zijn vader moet terugkomen, alsof deze hem in Amsterdam kan horen.

Zijn gezondheid leverde geen speciale zorgen op. Aan haar jonge halfzus Annewies schreef Keetje in het Engels dat ‘my little Cootje is yet too young to learn anything, but to eat, to drink, to cry, to laugh, to play, that he begins to do.’⁹ Nog geen drie maanden oud was hij toen zijn moeder aan haar stiefvader schreef dat haar lieve kleine jongen ‘zeer gezond is en braaf dik en vet wordt, hij is ook zeer vrolijk en niet spaarzaam met lachen’: op die manier drukte hij zijn plezier in het leven uit, meende zij. Hij zoog dan ook ‘superbe’, schreef ze, en aan haar zus Gonne deelde ze mee dat Kootje ‘extrêmement avancé’ was, heel erg voorlijk.¹⁰

De zorgeloze eerste maanden verliepen snel toen Keetje weer zwanger bleek te zijn. Eind juli 1802 waren er al problemen en werd dokter Willet ingeschakeld. In een ongedateerde brief van moeder Van Lennep aan haar zoon geeft zij adviezen aan Keetje en bekent ze zelf miskramen te hebben gehad:

In alle gevallen kan zij niet beeter doen, als zij extraordinaar stil te houden zig voor alles wat echauffeert of het bloed kan aanzetten te wagen vooral ook niet met Cootje torsen en dragen, in een woord zig als een muisje houden. En al is het dat het fout loopt, *kan* zij zig niet te stil houden, en moet maar te bed blijven, gedurende eenige dagen. Dan is men 'er het promptst en veiligst van hersteld, dat heb ik bij eigene ondervinding.

Ze schrijft ook dat ze vanaf het begin van deze zwangerschap bang is geweest voor de afloop. Jullie zijn nog jong, voegt ze eraan toe, de mogelijkheid tot repareren is er en jullie hebben al een lief en 'voordelig' kind.¹¹ Veel troost zal zo'n opmerking niet gegeven hebben, vrees ik.

De remedie van dokters (en schoonmoeders) in die tijd was niet veel anders dan die van nu: rust. Dat betekende dat Keetje veel in bed lag, en Kootje hield haar dan gezelschap. Tot diep in oktober bleef ze met Kootje op de buitenplaatsen van haar stiefvader en haar schoonvader, en pas toen het daar te koud werd vertrok ze naar Amsterdam. Vader David Jacob ging ook in de winterse weekenden geregeld naar het Manpad om te jagen met zijn vader, broer en een neef. Dit alles betekent dat Kootje een sterke band met zijn moeder kreeg, omdat hij haar veel meer zag dan zijn vader en zij op bed hem voorlas of plaatjes liet kijken.

De zwangerschap liep niet goed af. Het stadium van een miskraam was al voorbij toen het kindje dood geboren werd. De dag voor de eerste verjaardag van Kootje, op 23 maart 1803, bracht David Jacob het lijkje naar een graf in de Westerkerk.

Het echtpaar moet elkaar in bed getroost hebben, want enkele weken later was er weer hoop. Op 8 oktober, toen ze een maand of vijf zwanger was, werd Keetje niet lekker terwijl ze met haar man in de schouwburg zat, juist tijdens het tweede bedrijf van een treurspel geschreven door Lucretia van Winter-van Merken, een achttiende-eeuwse dichteres en de stiefmoeder van Pieter van Winter. Ze werd naar huis gebracht, dokter Willet werd gehaald en hij paste een aderlating toe. 'Het is als of wij niet in de Hollandsche comedie mogen gaan,' schreef ze aan haar zuster, 'het speet mij te meer daar ik de stuk al lang gewenscht had eens te zien en Van Lennep daar ook veel plaisier in had.'¹² Het advies van de dokter was opnieuw bedrust. De kleine

Kootje amuseerde haar aan de rand van het bed, hij trok grimassen en maakte haar aan het lachen, maar met hem uitgaan mocht niet van de dokter. Drie maanden later, op 11 januari 1804, staat er in de begraafboeken van de Westerkerk weer een doodgeboren kind van David van Lennep aangetekend.

Keetje kreeg sindsdien in toenemende mate last van benauwdheden. Ziektes en moeizame zwangerschappen gingen door elkaar heen lopen. Maart 1805 bleven de maandelijks stonden weer uit en vanaf augustus ging ze plat. Ze had goede hoop dat alles in orde zou komen: de tekenen van leven waren er. Maar op 1 oktober schreef ze aan haar zus vanuit het buitenhuis van haar schoonouders: 'Gisteren zijnde maandag morgen was Van Lennep al vroeg opgestaan en toen had ik nog niets gemerkt ik had wel onrustig geslaapen, maar ziet toen ik op wilde staan ontdekte ik iets, dat mij zeer onaangenaam was.'¹³ Ze riep de dienstmeid, die meteen de schoonmoeder erbij haalde, vervolgens werd haar man gezocht die aan het jagen was en er kwam een dokter uit Haarlem. Dat 'onaangename' zal wel een bloeding geweest zijn. Opnieuw schreef de dokter bedrust voor. Keetje en Kootje bleven vooreerst op het Manpad terwijl haar man al voor de colleges naar Amsterdam moest. Toen ze zich wat beter voelde, werd ze naar Amsterdam gebracht. Jacob van Lennep herinnerde zich later hoe hij in de slaapkamer van het huis op de Keizersgracht niet van haar bed week en schrijf- en leesles kreeg, ofschoon hij pas drie jaar was. Toch voelde ze zich niet slecht, en als het haar niet al drie keer was overkomen zou ze niet ongerust zijn geweest, schreef ze aan haar zus. Drie keer dus, wat betekent dat er nog een miskraam moet zijn geweest buiten de doodgeboren kindjes van 23 maart 1803 en 11 januari 1804. Een miskraam inderdaad, want dat wichtje is niet naar een begraafplaats gebracht. Alleen voldragen baby's kregen een plaats op een kerkhof of in een kerk.

De dag voor Kerstmis 1805 ging het definitief mis. Opnieuw bracht de vader een kistje met een dood kindje naar de Westerkerk. Kerstmis 1805 zullen in huize Van Lennep de kaarsjes niet gebrand hebben.

Inmiddels profiteerde Jacob in zekere zin van de bedlegerigheid van zijn moeder. Zij had alle tijd om het voorlijke knaapje te begeleiden. Toen hij drie jaar was kon hij al spellen, en hij had geen rust voordat hij de speciale kinderbrieven die hij van zijn tantes kreeg zelf kon lezen.¹⁴ In diezelfde tijd schreef hij ook zelf al in grote blokletters brieven aan zijn tantes en grootouders. De oudste die bewaard is gebleven, dateert van 29 september 1805, toen hij ruim drie was en aan zijn tante schreef: 'Tante Gonne lief kom het hobbelpaard zien, van u lieve, Jacob van Lennep.'¹⁵ Zijn karakter begint zich

dan al af te tekenen. Een brieven-schrijver zou hij zijn leven lang blijven. Hij was ook gefascineerd door een kaartspel dat hij zijn oom zag spelen, en hij vroeg of hij het ook mocht leren. Daarna bleef hij een fervent kaartspeler. Ook blijkt dat hij op zijn derde al zelf poppenkast speelde, en de ronzebons en vooral het toneel worden een obsessie. Er is nog een vroeg teken van de richting waarin de jongen zich zal ontwikkelen. Het eerste gedichtje dat we van hem hebben, is gedateerd 1807, als Jacob vijf jaar oud is. Hij schrijft dan een rijmend vers voor de verjaardag van zijn tante Annewies:

LIEVE TANTE, IK HOOP DAT GIJ
VERGENOEGD, GEZOND EN BLIJ
U VERJAARDAG, NU ZULT VIEREN
EN U HOED MET BLOEMEN CIEREN
IK BEN UWE NEEF EN VRIND
DIE U HARTELIJK BEMIND.¹⁶

Gezien de woordkeuze neem ik aan dat hij een beetje geholpen is bij dit debuut als dichter...

In 1806 maakte Jacob zijn eerste buitenlandse reis. Keetje ging op doktersvoorschrift baden in Schwalbach nemen. Het was een flink gezelschap dat vertrok: David en zijn vrouw, de vierjarige Kootje, Gonne van Orsoy en haar halfbroer Jozua van Winter, een meid en een knecht. Met een zware koets, getrokken door zes paarden en begeleid door postiljons vertrok men. Alle brieven naar grootouders en achtergebleven zusters gaan erover dat Kootje het zo goed deed op reis en altijd maar 'gai' was. In de biografie die Jacob over zijn vader schreef, herinnert hij zich sommige dingen van de reis. Zo aten ze eens kippensoep in een herberg, en op dat moment vloog er een levende kip over de borden, die leek te willen inspecteren hoe het haar vriendin was vergaan. Ook dacht Kootje dat het water van de Rijn naar wijn zou smaken en was bitter teleurgesteld toen hij het dronk en het gewoon water bleek te zijn. Hij vond het maar vreemd dat er een man was die er plezier in had een balletje in een kom te laten draaien – later zou hij weten dat dit een croupier was, en zelf plezier in roulette krijgen. Van Lennep herinnerde zich ook dat de oorlog verwoestende sporen had achtergelaten, ridderkastelen lagen er als ruïnes bij, en op veel plaatsen stonden lege paleizen die kort tevoren nog uitbundige en weelderige centra waren geweest.

LIEVE TANTE, IK HOOP DAT
VERGENOEGDE ZONDEN
OVERI AARDAGNUZULT ^{BLIJ} VIEREN
EN WHOEDMET BLOE MENCIE ^{REN}
IK BEN U WEN EEF EN VRIND
DIE U HARIG ELYKBEMIND.

JACOB VAN LENNEP: 1807

Brief van Jacob van Lennep aan tante Anniewies van Winter 1807

Ondertussen in Batavenland

Op 22 juli 1806 schreef Pieter van Winter aan zijn schoonzoon dat ook 'de koning' voor de baden naar Schwalbach zou komen, en een paar dagen later meldde David aan zijn broer dat de koning zich voor de overige gasten schuilhield.¹⁷

De koning? Wat was er gebeurd met de Bataafse Republiek sinds we Cornelis van Lennep als gematigd vertegenwoordiger in 1798 in de landelijke politiek hebben zien terugkeren?

Rust was voor de nieuwe Republiek niet weggelegd. Binnenslands bleef het lastig om oud en nieuw te verenigen, en bovendien viel het onderscheid tussen het een en het ander niet zo makkelijk te maken. Iemand kon verlicht zijn en de ideeën van de Franse Revolutie aanhangen, en toch tegen de unie met de Fransen zijn, die de Republiek in een economische wurggreep hadden. Een ander kon tégen de Oranje-dynastie zijn en zich in zijn handen wrijven omdat de stadhouder opgehoepeld was, maar toch gekeerd zijn tegen het eenheidsstreven van de nieuwe representanten. Een derde kon terugverlangen naar een stadhouder en verwachten dat die juist de centralisering in het land zou brengen waar de nieuwe tijd op wachtte. En de meesten waren gewoon doodarm en hielden hun hoofd met moeite boven water en hadden lak aan alle politieke veranderingen, waren blij als de oogst meeviel of als er een jaar geen nieuw kind geboren werd dat de spoeling verder verdunde.

Intussen zat de oude verbannen stadhouder zich te verbijten in Londen, waar hij beschermd werd door zijn neef, de Engelse koning. Zijn oudste zoon, Willem Frederik, verdroeg zijn machteloze positie slecht en zocht aansluiting bij de internationale coalitie tegen de Fransen. Augustus 1799 viel een Engels-Russische vloot in de buurt van Den Helder de Bataafse Republiek binnen. Willem Frederik voegde zich bij het leger dat vervolgens over land de aanval begon. De tegenstand van Bataven en Fransen was echter groter dan de coalitie verwacht had. Weliswaar bracht die de Bataafse vloot een geduchte slag toe, maar de coalitielegers trokken zich vrij snel terug. De werkelijke verliezers woonden in de vernielde woningen en geplunderde landerijen van Noord-Holland rondom Alkmaar.

In de Haagse politiek nam de ontevredenheid over de grondwet van 1798 toe, met verdere verdeeldheid als gevolg. Het is opvallend hoe stevig Napoleon zijn veroverde gebieden en vazalstaten onder controle hield. Hij ergerde zich aan de interne verdeeldheid van de Bataven en drong aan op een verbeterde grondwet, verbeterd in de zin van minder democratisch. Zo kwam er weer een staatsgreep, en de naam van de 'Bataafsche Republiek' werd in

1801 veranderd in die van het 'Bataafsche Gemeenebest'. De nieuwe regering van twaalf mannen was nog gematigder dan de eerdere. Oude orangisten konden weer in dienst van de staat komen. Een aantal regentenfamilies keerde dus terug in de politiek. In Amsterdam gold dat voor families als Six, Elias en Huydecoper. Opa Cornelis, die tot 1798 lid van de Tweede Nationale Vergadering was geweest, liet zich nu met grote tegenzin overhalen lid van het Wetgevend Lichaam van het Bataafse Gemeenebest te worden. Weer had hij liever genoten van het landleven of, als er dan posten ingenomen moesten worden, dan had hij liever een plek in het Amsterdamse bestuur gehad, maar bij een Van Lennep ging algemeen voor particulier belang.

Ook al waren de Bataven wat meer ingesnoerd, nog was Napoleon niet tevreden. Ze droegen niet genoeg geld af en ondersteunden zijn politiek niet voldoende. Vooral de tegenstand tegen de centralisatie van de belastingen stoorde hem. Hij meende dat een éénhoofdig gezag een einde kon maken aan de Bataafse verdeeldheid, en hij overlegde met de ambassadeur van het Bataafse Gemeenebest in Parijs, Rutger Jan Schimmelpenninck, hoe dit te realiseren viel. Hij kende Schimmelpenninck als een gematigd, empathisch en slim onderhandelaar. Zijn bijnaam in Nederland, 'slijmgast', zegt wel iets over hoe men daar dacht over zijn vermogens. Schimmelpenninck was overigens een goede bekende van de Van Lenneps en de Van Winters. Hij kreeg van Napoleon de opdracht een nieuwe grondwet op te stellen. Maar voordat deze besloot Schimmelpenninck de leiding te geven over het Bataafse Gemeenebest moest hij nog een ander klusje klaren: zichzelf kronen tot keizer van het Franse Rijk, 2 december 1804.

Schimmelpenninck werd in 1805 door Napoleon tot 'raadpensionaris' gedoopt. Hij had zichzelf graag 'president' willen noemen, maar Napoleon vond dat daar een verkeerd signaal van uitging. Hij kende de macht van de Amerikaanse president, en hield liever de Oudhollandse benaming voor de politieke raadsman naast de stadhouder aan.

Maar ook Schimmelpenninck kreeg de Bataven niet zover dat ze als gewillige koeien aan de melkmachines van Napoleon gingen staan, die steeds meer geld nodig had voor zijn oorlogen en die Holland als immens rijk inschatte. De Hollanders werkten te weinig mee aan de handelsboycot van Engeland. Dus moest ook Schimmelpenninck vervangen worden, en nu kwam Napoleons grote familie eraan te pas. In diverse landen had hij al broers van hem op de troon gezet: nu was zijn broer Louis Napoléon aan de beurt om koning van Holland te worden. Louis Napoléon had de keizer al gehoorzaamd door te trouwen met de dochter van Napoleons eigen minnares, en het gezag over dit moerasland kon er nog wel bij. Keizer Napoleon beval een diplomatieke commissie uit Holland hem zelf beleefd te komen

verzoeken zijn broer tot koning aan te stellen. Lodewijk Napoleon werd zo in 1806 de eerste koning die Holland ooit gehad heeft. Als Holland Lodewijk Napoleon zou weigeren, dreigde de keizer, zou het direct geannexeerd worden, zoals met de Belgische gebieden al gebeurd was.¹⁸

Holland zelf was inmiddels murw. Wel verschenen er nog diverse pamfletten en tijdschriftartikelen waarin gewaarschuwd werd tegen de aanstaande overname, maar Schimmelpenninck had geen krediet meer.

Voor het dagelijks leven hielden al deze veranderingen geen vooruitgang in. Pieter van Winter schreef aan Keetje: ‘Wij allen zien tegenwoordig gelijk de blinde vinken, maar wij zingen niet en ’t lachen gaat als of men kiespijn heeft’, en Keetje zelf meende dat in de slechte tijden van het land het enige overgebleven geluk in de familie lag.¹⁹ De families hielden elkaar op de hoogte over de spanningen. Men wist niet dat het ergste nog moest komen, en voorlopig leek men zich neer te leggen bij de aanstelling van een koning met de Franse nationaliteit.

Zo kwam het dus dat de kleine Kootje in 1806 in Schwalbach uitkeek of hij misschien de nieuwe Hollandse koning de baden zag nemen.

Het prinsje verliest zijn eerste positie

Uit brieven gewisseld tussen de vrouwen uit de families Van Lennep en Van Winter krijgt men de indruk dat het leven van bemiddelde families na de vele politieke omwentelingen gewoon doorging zoals het geweest was in de achttiende eeuw. In de zomers trekken ze van buitenhuis naar buitenhuis, zijn er bruiloften en bij verjaardagen wordt vuurwerk afgestoken. In de winters is men in Amsterdam. Men stuurt dan geen brieven naar elkaar, want men bezoekt elkaar als er iets te melden is en ook als er niets te melden is. Er zijn altijd verdrietigheden: onverwachte sterfgevallen, doodgeboren kinderen, gevaarlijke ziektes, maar ook schrijft men over de jacht, de aardappelvoorraad en het maken van marmelades. En in alle brieven die sinds 1802 rondgaan zijn er woorden aan Kootje gewijd. Ach, wat ontwikkelt het kind zich goed. Hij kan al lezen en schrijven als hij drie is, hij heeft een fabuleus geheugen, hij is charmant, hij vleit de dames door kusjes te geven, hij is het speelpopje van zijn jonge tantes, en hij amuseert iedereen met zijn grapjes. Een voordelig kind, schreef de familie.

In 1807 gebeuren er dingen die de centrale positie verstoren die Jacob innam als enige kleuter in de uitgebreide familie.

Keetje was weer zwanger geraakt, ergens in het najaar van 1806. Ditmaal

tref ik er geen ongeruste berichten over aan in brieven, maar dat heeft te maken met de wintermaanden, want tussen midden oktober en midden mei ligt de familiecorrespondentie stil. Zij bleef in elk geval last houden van haar onverklaarbare benauwdheden. Bovendien moet zij zich flink zorgen hebben gemaakt over haar geliefde stiefvader. Die had in het najaar een beroerte gehad, waarvan hij redelijk was bijgekomen maar herhaling zat erin en dus ook de angst daarvoor.

Op 17 april 1807 kreeg Pieter van Winter een tweede beroerte. Drie dagen bleef hij in coma en toen overleed hij, 62 jaar oud. Vijf kinderen treurden. Zijn oudste dochter was inmiddels 22 jaar oud, zijn zoon 19, zijn jongste dochter 17. Zijn stiefdochter Gonne die het huishouden bestierde sinds het overlijden van zijn vrouw was 32 jaar, en Keetje was 29. Nadat ze hun moeder te jong verloren hadden, moesten ze nu ook nog hun vader of stiefvader missen, die een echte familieman was en zachtaardigheid aan rechtschapenheid koppelde. Voor Keetje was de emotie te veel. Door de schok kwamen de weëen veel te vroeg op gang. Vijf dagen na het overlijden van Pieter beviel zij van een dochtertje, drie maanden te vroeg volgens het getuigenis van Jacob van Lennep.²⁰ Dat een zesmaandskindje in de vroege negentiende eeuw zou hebben kunnen overleven, is heel onwaarschijnlijk. Allicht vergist het broertje zich hier, maar dat het kind zwak, klein en tengertjes was klopt wel. Alsof dat verdriet en die zorg nog niet genoeg waren, kwam er tien dagen later opnieuw een doodsbericht in de familie. Jacobus van de Poll, de overgrootvader van Jacob, was op 83-jarige leeftijd gestorven. Tussen twee begrafenissen in werd dus de wieg voor Anna Louisa in allerijl geprepareerd. De moeder was kennelijk te zwak om Antje te voeden, want er werd een min ingehuurd.

Voor de kleine Jacob moet dit alles zeer aangrijpend zijn geweest. Van zijn peter Jacobus van de Poll herinnerde hij zich later niet zoveel, en dat overlijden ging misschien langs hem heen. Maar de dood van Van Winter moet wel een diepe indruk op hem gemaakt hebben, al was het maar om het verdriet van zijn moeder, die heel intens verbonden was met haar stiefvader. Bovendien zag hijzelf Pieter van Winter veel, hij was het troetelkind en logeerde in de zomers geregeld op een van zijn buitenhuizen. Pieter nam de jongen vast wel eens mee naar de gebouwen in zijn tuin in Amsterdam waarin hij zijn kostbare schilderijenverzameling ondergebracht had, om hem het 'Straatje van Vermeer' of de Rembrandt-schilderijen van Maerten Soolmans en Oopjen Coppit te laten zien.

Ik gaf al aan dat in Jacob van Lenneps literaire werk de lotswisseling een overheersend thema is. In zijn persoonlijk leven begint die nu. De gezondheid van zijn ziekelijke moeder ging na de geboorte van het zusje verder

achteruit. Als ik de bronnen met hedendaagse ogen lees, heeft Keetje aan epilepsie geleden, maar het zou ook een hartkwaal kunnen zijn. Jacob van Lennep schrijft over haar dat ze af en toe een toeval kreeg. Men gaf haar dan water in een tinnen beker, want waterglazen beet ze kapot voordat ze totaal buiten westen raakte.²¹ Het verdriet om het verlies van de stiefvader kan haar geen goed gedaan hebben. Het pasgeboren kindje was zwak en vereiste veel zorg. Jacob werd nu op zijn vijfde naar een Amsterdamse dagschool gestuurd. Het huisonderwijs dat hij tot dan toe vooral van zijn moeder kreeg, kon niet voortgezet worden. Blijkbaar werd niet overwogen een gouverneur aan te trekken, wat eigenlijk gebruikelijk was in deze families. Rust in huis zal wel de reden zijn geweest om hem buitenshuis te laten schoolgaan. ‘De zwakte der kraamvrouw en de aanhoudende oppassing en zorgen, welke de jonggeborene vereischte, maakten het aan de eerstgenoemde, althands in den beginne, onmogelijk zich even aanhoudend als te voren met mij bezig te houden, waarom ik dan ook ter schole besteed werd bij den Heer J. Deeleman,’ zo verklaarde Van Lennep achteraf zelf zijn vroege schoolgang.²² Heel begripvol klinkt dit allemaal, maar zeker moet Kootje gevoeld hebben hoe alles nu van de ene dag op de andere om het zwakke zusje en de zieke moeder was gaan draaien. Het vrolijke prinsje, dat met zijn bruinblonde krullende haar, zijn donkerbruine ogen, zijn gemak van leren tot dan toe het oogappeltje van grootouders en ouders was geweest, moest nu de aandacht delen en kwam op de tweede plaats te staan. Een gezond, slim en makkelijk kind legt het af tegen een zorgenkind.

De pot behoudt nog lang de reuk waarvan die eens doortrokken is

Over de school van Deeleman kan ik weinig vinden. Ja, er stond in 1818 aan de oneven kant van de Keizersgracht bij de Spiegelstraat een kostschool van J. Deeleman. De man was tweede secretaris van het Genootschap der Mathematische Wetenschappen, maar verder is er niet veel meer over deze ‘Bijzondere School van de Tweede Klasse’ bekend dan wat Jacob er zelf over schrijft. Een inspecteur constateerde in 1810 dat het een uitstekende school was met goede leerboeken en ‘oordeelkundig onderwijs’. Er heerste orde. Er waren zes klassen en de leerlingen sprongen naar gelang van hun niveau van de ene naar de andere klas. Als we afgaan op de buurt moet het een school voor kinderen van de deftige grachtenhuizen zijn geweest. Vanzelfsprekend een jongensschool, want alleen arme kinderen kregen gemengd onderwijs. Hij moet er schoolmaatjes hebben opgedaan uit de kringen die hij al kende, maar hij schrijft ook dat er knapen van verschillende godsdien-

sten met ouders van uiteenlopende politieke opvattingen op school gingen. Om negen uur begon de school en pas om zeven uur was Kootje weer vrij. Vanbuiten leren was een belangrijk deel van het programma. Fabels, vaderlandse en algemene geschiedenis, de opeenvolging van Romeinse keizers, aardrijkskunde, de indeling van het dierenrijk en de tafels van vermenigvuldiging werden in de hersentjes gestampt. De Franse taal mocht aan het einde van de schoolperiode geen enkele belemmering meer opleveren, noch in het schrijven, noch in het lezen, beide zonder woordenboek. De kleine Van Lennep had geen moeite met het memoriseren. Zijn hele leven lang kon hij nog de satiren van Boileau, fabels van La Fontaine en verzen van Vondel vanbuiten opzeggen die hij bij Deeleman geleerd had. Deeleman was niet van het teerhartige Rousseau-principe dat een kind eerst moest begrijpen voor het kon leren. Eerst in je geheugen prenten, later begrijpen, was zijn motto. Hij was ook niet van de verlichte principes van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, die lijfstraffen afkeurde. Integendeel, een bamboestokje lag altijd klaar om een onwillige leerling een mep te geven. Over het vanbuiten leren schreef Van Lennep later: 'Een kind moet weten, dat $2 \times 2 = 4$, dat 1 el 10 palmen heeft en dat Parijs de hoofdstad van Frankrijk is. Maar wil men hem nu het waarom en hoe van al die zaken reeds dadelijk gaan uitleggen, dan verwacht men zijn brein, of hij onthoudt een gedeelte van de verklaring en vergeet de zaak zelve. Ik heb duizenden dingen van buiten geleerd, daar ik geen sikkepietje van begreep en waarvan de toepassing mij eerst op lateren leeftijd, ook heden nog, uitmuntend te stade is gekomen.'²³

In de middagpauze, als het regende en de kinderen niet buiten konden spelen, vertelde Van Lennep aan zijn schoolgenoten ridderromans van eigen vinding. Dat waren variaties op de romans die hij bij Deeleman las, dus verhalen met veel kruisridders, maagden die gered en Spanjaarden die verdreven moesten worden.

Van Lennep klaagt er zelf over dat hij in de zomermaanden de school vaak verzuimde, en dan achterliep bij zijn makkers als hij in november weer op school kwam. In het voorjaar liep hij dan weer op de anderen voor. Weliswaar kon hij bij zijn grootouders terecht als zijn moeder buiten was, maar die waren zelf ook de hele zomerperiode op het Manpad. Zijn ouders maakten daar geen probleem van. Hij werd zonder scrupules meegenomen naar het Manpad, naar Voorland bij Diemen waar de Van Winters huisden, en naar andere buitens. Dit had wel weer andere voordelen. Zijn moeder vatte haar onderwijs dan weer af en toe op. Maar de meeste tijd bracht hij in de rijke bibliotheken van de familiehuizen door. Zijn leesverslaving begon al

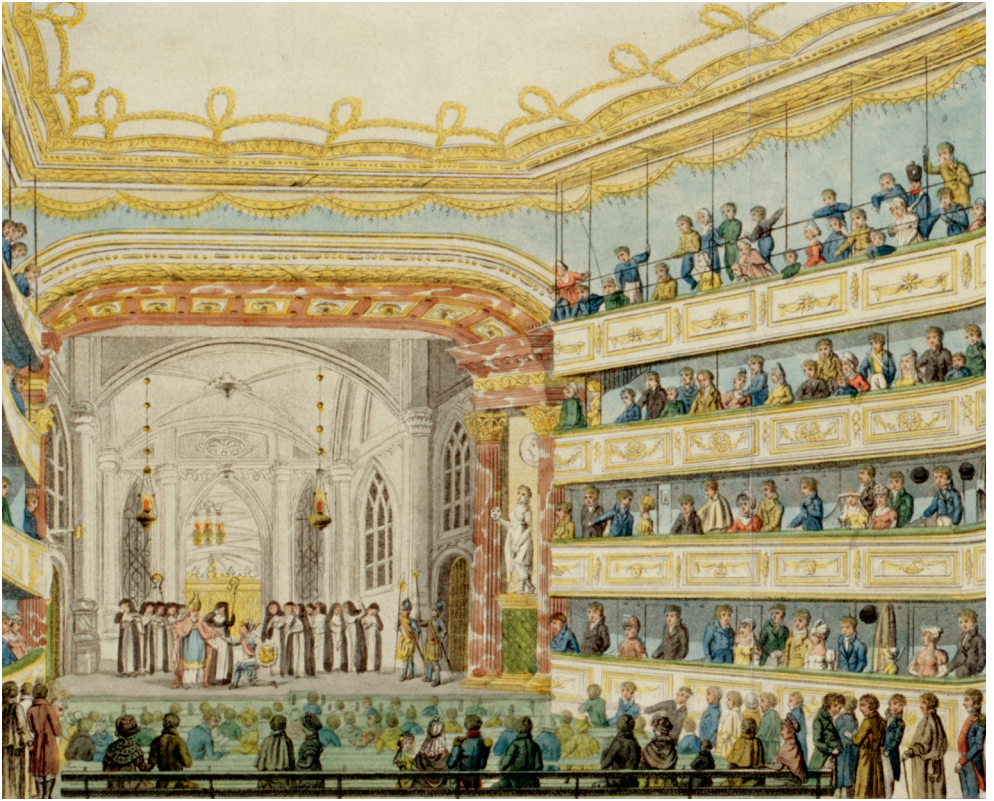
vroeg en werd gestimuleerd op school en in de buitenhuizen. Op Voorland was de oude Franse gouverneur van oom Jozua zijn favoriet. Die had in zijn jaszak altijd wel een deel van een encyclopedie, en soms lagen Kootje en hij samen op de ringdijk zo'n weetjesboek te lezen. Zo leerde hij bijvoorbeeld de klassieke mythologie via deze gouverneur kennen, die hem overigens ook biljarten bijbracht. Geschiedenisboeken waren er in alle huizen die hij bezocht, en ook die vielen ten prooi aan zijn leeslust.

In de buitenhuizen kon hij ook zijn manie voor toneel kwijt. Hij verbeeldde zich dat er spoken, aardmannen en bandieten in het loof zaten en waande zichzelf een ridder die het onheil kon keren. In de zomer waren er altijd wel verre neefjes en nichtjes in de buurt, dan schreef hij een toneelstuk, zocht lappen op om iedereen te verkleden, en schakelde wie hem beviel in voor de zelfbedachte rollen. Eenmaal had hij een nichtje zo lang vastgebonden terwijl een draak haar bedreigde, dat het kind totaal overstuur raakte. Op de hofstede Meer en Berg in Heemstede, waar een verre neef Van Lennep woonde, was een prachtige Engelse tuin met namaakruïnes aangelegd en die waren favoriet als decor voor regisseur, auteur en hoofdrolspeler Kootje. Natuurlijk deed hij ook andere dingen, vooral met zijn favoriete tante Annewies, tien jaar ouder dan hijzelf. Kersen eten, met de bokkenwagen rijden, steltlopen, alles wat kinderen in die tijd op buitenhuizen deden.²⁴

De toneelliefde werd aangewakkerd door David Jacob. Eind 1807, Kootje was toen nog vijf, had hij hem meegenomen naar de Stadsschouwburg toen daar de *Gysbrecht van Aemstel* van Vondel opgevoerd werd. Kootje was verbijsterd door het effect, en toen hij thuis de tekst zag liggen, verslond hij die. Nog voor zijn zesde verjaardag kende hij het hele drama vanbuiten. 'Een schrijver word je niet, een schrijver ben je,' zei Harry Mulisch altijd. Iets vergelijkbaars zegt Van Lennep als hij de oorsprong van zijn schrijverschap bij het lezen van Vondels *Gysbrecht* legt: 'Van dat oogenblik was ik mij mijner roeping bewust: ik moest auteur worden en ik was het reeds.'²⁵

David Jacob knutselde ook een miniatuurtoneeltje voor zijn zoon in elkaar. De bekende schilder en tekenaar Smies verfdde de bordkartonnen decors en de speelfiguren. Kootje ging daar zelf mee verder en vroeg aan zijn moeder geld voor karton om nieuwe zelfgetekende spelers te knippen. Toen papa in 1815 commissaris van de Amsterdamse Stadsschouwburg werd, nam die Jacob mee naar de vaderlandse stukken die toen weer op het repertoire stonden.

En toch: bij dit alles vraag ik me af hoe Kootje zich voelde na de geboorte van zijn kleine zusje. Verstoten? Het waren lange, lange dagen bij Deeleman. Voelde hij jaloezie? Het is niet onwaarschijnlijk, maar in zijn latere leven



Opvoering van *Gysbrecht van Aemstel* in de Amsterdamsche Stadsschouwburg.

Prent door anonymus 1812

lijkt Van Lennep daar niet heel gevoelig voor te zijn. Jaloezie vormt wel een thema in zijn werk, maar overheersend is dat niet. Een obsessieve jaloerсерик zoals Heathcliff in Emily Brontës *Wuthering Heights* komt er niet in voor. Het lijkt er eerder op dat Kootje reageerde op twee manieren. Enerzijds probeerde hij nog meer te bevallen door te excelleren in wat hij goed kon: grappen maken, vanbuiten leren, interesse tonen. Anderzijds vluchtte hij in zijn verbeelding door al vroeg tekstjes te schrijven die hij zelf kon ensceneren. Maar publiek had hij nodig. Hij trok zich niet in eenzaamheid terug om zich in een fantasiewereld op te sluiten. Integendeel, zijn schoolkameraden en familie werden ingeschakeld om zijn verbeelding de vrije loop te laten. Hij zorgde zelf voor zijn publiek.

Constanten in de jeugd: nationalisme en historisme

Is het schrijverschap ontstaan op vijfjarige leeftijd bij de *Gysbrecht*, er zijn nog wat constanten in het leven van Jacob van Lennep waarvan we het begin in zijn kinderjaren kunnen leggen. Jacob van Lennep kreeg de belangstelling voor het verleden met de moedermelk mee naar binnen. Zijn vader en grootvader hadden grote interesse in oudheden en waren begaan met het behoud van monumenten. David Jacob liet in 1817 een openbaar gedenkteken plaatsen bij het Manpad, ter herinnering aan een veldslag die er in 1304 zou hebben plaatsgevonden: een Hollands leger onder aanvoering van Witte van Haemstede zou toen een Vlaams leger hebben verslagen. Ook zouden er daar in 1573 troepen verzameld zijn om Haarlem van de Spanjaarden te bevrijden. Opa Van Winter, de verzamelaar van oude Hollandse schilderkunst, zal hem ook het een en ander hebben bijgebracht. ‘Historiezucht’ hoorde bij voorname families: als men een lijst van regels zou opstellen van ‘hoe heurt het’ in de negentiende eeuw, dan zou respect voor het verleden daarbij op een voorname plaats staan.²⁶

Ook op school werd hij gedrield in geschiedenis, overgoten met een nationale saus. In laat-achttiende-eeuwse schoolboekjes worden de heldendaden van Willem van Oranje, stadhouder Maurits, Michiel de Ruyter en Maarten Tromp breed uitgemeten. Deze schoolboekjes moet Kootje van Lennep onder ogen hebben gekregen, al liep hij al snel vooruit op schoolboekjes door ook geschiedboeken voor volwassenen te lezen, zoals die van Jan Wagenaar. Maar ook Wagenaar was ‘trots op Nederland’. Pas na zijn studententijd kwam er in zijn hang naar historie een romantische wending.²⁷

Liever een koning dan een keizer

In de jaren dat Kootje het onderwijs bij Deeleman volgde, veranderde het Bataafse Gemenebest in een koninkrijk. Wat moest men in deze zelfbevochten republiek met een koning? De stadhouder was juist verdreven omdat hij zich te royalistisch opstelde. Toch was het verzet bij Lodewijk Napoleons aanstelling niet heftig: de burgers beseften dat er anders inlijving bij Frankrijk dreigde en Holland bleef eigen wetten en een eigen religie houden en bleef vrijgesteld van de dienstplicht die de keizer eigenlijk wilde invoeren.

Lodewijk Napoleon bleek vervolgens niet de pion te zijn die Napoleon van hem had willen maken. Hij wist zich zelfs enigszins geliefd te maken, onder andere door zich te vertonen op rampplaatsen en daar mee te helpen

bij het redden van slachtoffers, bijvoorbeeld bij de buskruitramp in Leiden van 1807. Veel van wat hij wilde bleef steken in plannen, maar in elk geval hielp hij de beeldende kunst vooruit, hervormde het universitair onderwijs, uniformeerde de rechtspraak en hij richtte de Koninklijke Bibliotheek en het Koninklijk-Nederlandsch Instituut op, waarin geleerden uit alle vakken bij elkaar kwamen. Van Lennep noemt hem in zijn geschiedenisboeken zachtzinnig, verdraagzaam en onpartijdig, maar wel megalomaan, wispelturig en spilzuchtig als het om uitgaven voor een koninklijke uitstraling ging. ‘Hij had voor ons Land een uitmuntend Koning kunnen [*zijn*], zoo hij het had mogen zijn,’ schreef hij.²⁸

Maar er waren ook zaken die iedereen tegen de haren in streken. Hij vatte bijvoorbeeld het plan op om weesjongens als soldaten aan Napoleon te leveren. In Amsterdam leidde dat tot fikse rellen. Ook het continentaal stelsel dat de keizer invoerde, riep tegenwerking op. Het hield in dat er geen handel met Engeland meer mocht plaatsvinden. Eerst liet Lodewijk Napoleon oogluikend smokkel toe, maar op bevel van de keizer sloot hij in 1808 Nederlandse havens voor Engelse schepen af, en dat bleek desastreus voor de economie.

David Jacob kreeg rechtstreeks met Lodewijk Napoleon te maken toen deze het Koninklijk-Nederlandsch Instituut oprichtte waarin de professor benoemd werd, zonder dat er met hem overlegd was. De gematigde patriot was overtuigd antimonarchist en wilde zich buiten dit uiterlijk vertoon houden. Ondanks protestbrieven bleek de koning zelf op het lidmaatschap van David Jacob te staan, en dus onderwierp die zich. Vervolgens kreeg hij plezier in het overleg tussen geleerden dat ermee samenhang en in de post van bibliothecaris die hem toeviel. Lodewijk Napoleon verlangde nog iets van hem: taallessen. Daarvoor nodigde hij David Jacob uit op Het Loo. Op 16 juli 1809 kwam hij daar aan. De koning deed met hem in een groot gezelschap taalspelletjes (in het Frans), nam hem mee op jacht, nodigde hem bij zich aan tafel, wandelde met hem, bekeek met hem elke avond een komedie die in het paleis werd opgevoerd, maar pas vijf dagen later kwam er iets van de Hollandse les. Kort daarna vertrok de koning en kon David teruggaan. Aan zijn vrouw schreef hij elke dag, en gaf toe dat hij zich ongerust maakte over zijn gezin. ’s Nachts kreeg de gevoelige man sinistere dromen over wat er kon gebeuren in zijn afwezigheid.²⁹ Kootje volgde dit van nabij, want ook hij kreeg brieven van hem, al hadden die een andere toon. Lodewijk Napoleon deed nadien geen beroep meer op zijn lessen.

De ondergang van Lodewijk Napoleon begon al in 1809, toen hij op gezag van de keizer de Hollandse gebieden beneden de grote rivieren afstond en dus een verkleind koninkrijk overhield. Napoleon had die gebieden nodig voor zijn troepenverplaatsingen. Toen de Franse troepen vandaar verder trokken naar het noorden, wist de eerste Hollandse koning dat het einde nabij was. Na enkele maanden moeizaam onderhandelen met zijn broer trad hij af. Op 9 juli 1810 werd Holland ingelijfd bij Frankrijk. De keizer had geregeld te kennen gegeven dat hij Holland slechts als een aanslibsel van de Franse rivieren beschouwde en dus recht had op dat land.

Aan de mensen die hem gesteund hadden, stuurde Lodewijk na zijn aftreden bedankbrieven en geschenken. David Jacob kreeg ook zo'n bedankbrief en een gouden snuifdoos met een portret van de eerste koning van Holland, omzoomd door briljanten. Lodewijk Napoleon nam afscheid met een rede waarin hij beloofde dat op zijn sterfbed zijn laatste gedachte en laatste ademtocht voor de Hollanders zouden zijn.

Vanaf 9 juli 1810 bestond Nederland dus niet meer als staat. Het was een provincie van Frankrijk geworden en dus bezet gebied. De gevolgen waren ingrijpend. De kleine Ko moet gevoeld hebben dat Nederland het ondraaglijke juk te torsen kreeg waarover hij later getuigde: 'Handel en nijverheid stonden stil: de fortuinen van talloze ingezetenen waren tot op een derde of lager nog, verminderd: de steden ontvolkt: onze jongelingen ter slachbank weggevoerd: [...] het land eindelijk, overstromd met verspieters en verklikkers: alle vrijheid van schrijven, van spreken, schier van denken, aan banden gelegd.'³⁰ Er kwam dus dienstplicht, het continentaal stelsel werd streng gecontroleerd en doodde alle handel. Koffie, thee en tabak werden zeldzame en kostbare producten. Steden liepen leeg, huizen werden afgebroken en buitenhuizen gesloopt, onderhoud aan overheidsgebouwen, dijken en polders opgeschort. De 'tiërcering van de staatsschuld' werd ingevoerd, wat betekende dat rente op leningen van particulieren aan de staat nog maar voor een derde deel uitbetaald werd. Het eens zo bloeiende Nederland vertoonde niets meer 'dan het dor geraamte van wat eenmaal een krachtvol en bloeiend ligchaam was', in de woorden van Jacob van Lennep.³¹

Ook Cornelis van Lennep verloor een flink deel van zijn kapitaal. Eigenlijk wilde hij niet onder de Fransen werken, maar hij werd gedwongen toch lid van de Arrondissementsraad van Amsterdam te worden. Op het Manpad werd een officier ingekwartierd, wat Kootje leuk vond omdat de man hem goocheltrucs met speelkaarten leerde; in Amsterdam kreeg David Jacob een dragonder-officier over de vloer. In de literaire kringen waarin hij verkeerde, kwamen de censuurmaatregelen hard aan. Zelf kon hij zijn uit-

gaven van klassieke schrijvers ongehinderd publiceren, maar vrienden en bekenden zoals J.F. Helmers, Cornelis Loots en Adriaan Loosjes moesten hun teksten ingrijpend herschrijven voordat ze die mochten drukken. Slechts een beperkt aantal uitgevers mocht blijven bestaan, en pamfletten-schrijvers kwamen, als hun naam ontdekt werd, in het gevang. De literatoren namen hun toevlucht tot een truc. Zij schreven over opstanden van Hollanders tegen tirannie in het verleden, en de lezers waren slim genoeg om de historielessen naar het heden te verplaatsen. Zo kon de Hertog van Alva als een travestie van Napoleon gelezen worden, en de opstand van de Batavieren tegen de Romeinen in de eerste eeuw als een oproep om hetzelfde te doen. Die oproepen kwamen aan op de juiste plekken. In het geheim werden er voorbereidingen getroffen voor de tijd ná Napoleon. Een opstand was niet nodig: Napoleon zou zijn eigen val veroorzaken door zelfoverschatting. Uiteindelijk zouden de napoleontische oorlogen alles bij elkaar 6,5 miljoen burgers en militairen het leven kosten.